

всього проблема названія науки о релігії Автор перерахує те поняття, якими користуються дослідники релігії в різних країнах. Далі Г.Гоффманн розглядає співвідношення науки о релігії і двох специфічних і в певній ступені споріднених з релігійною точкою зору спеціальностей – теології і філософії релігії. При цьому він акцентує увагу на відмінності релігієзнавства і теології. В кінці статті Г. Гоффманн розкриває дисциплінарну структуру сучасного польського релігієзнавства.

Ключевые слова: *історія релігії, релігієзнавство, науковий атеїзм, релігієлогія, теологія, релігійна система, філософія релігії, метарелігієзнавство, теорія релігії, феноменологія релігії.*

О. Сарапін* (м.Київ)

УДК 2-1

1.4. ПРОПОЗИЦІЇ СТОСОВНО КОНСТРУКТИВНОГО ВИВЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ РЕЛІГІЇ І ПРЕЗЕНТАЦІЯ ОДНОГО З МОЖЛИВИХ ЇЇ ВАРІАНТІВ

Насамперед варто подати вкрай узагальнені свідчення про особливості сприйняття філософії релігії в сучасній вітчизняній дослідницькій думці. З одного боку, не бракує досліджень, присвячених різноманітним аспектам філософії релігії. Для прикладу, проблема релігії та її інтерпретації висвітлюється у працях А.Колодного, Є.Дулумана, Б.Лобовика, Л.Виговського, В.Воловика, В.Волошина, О.Васильєвої. З іншого боку, помітними є розмірковування про значущість філософії релігії, її предметну область та змістовну привабливість в публікаціях О.Кисельова, О.Горкуші, В.Хромця. Втім, до цих пір у наукових дискурсах відсутні є виважені проекти філософії релігії, тобто реконструкції її варіантів, логічно продуманих у певній методологічній перспективі. Звісно, що не варто брати до уваги спроби деяких дослідників чітко дотримуватись основних положень поширених філософій релігії, для прикладу - варіанту Ю.Кімелева, що є своєрідною адаптацією тезисів англо-американської аналітичної традиції.

Крім того, слід зважати і на домінуючу у вітчизняному науковому просторі тенденцію двовекторного методологічного застосування філософії релігії. Йдеться, зокрема, про те, що нині ця дисципліна опинилась в тенетах жорсткої дилеми: або перетворитись у **філософію в релігії**, інакше – у пояснення важливих доктринальних істин й навіть наявного в релігії теоретичного потенціалу, або зайняти нішу повноправного дисциплінарного утворення релігієзнавства, претендуючи винятково на статус **філософії про релігію**. На першому шляху її очікують непрості колізії з теологічними і

* Сарапін Олександр Васильович – кандидат філософських наук, доцент кафедри релігієзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

релігійно-філософськими дискурсами щодо тематичної та предметної визначеності. Звідси, до речі, слід вбачати витoki проблеми правомірності ідентифікації філософії релігії як філософської теології. А на другому – перспектива набути статусу змістовного синтезу та інтегратора інших релігієзнавчих дисциплін, тобто стати метатеорією та метаметодологією.

Втім особливо небезпечною слід визнати тенденцію, що полягає у розмиванні предметного поля філософії релігії внаслідок інкорпорації до її змісту різноманітних сторонніх їй тем та концептуалізацій. Відтак, постає проблема своєрідного "очищення" філософії релігії, чіткого визначення її статусу, завдань, предметного поля, методологічних можливостей, структурованості тощо. Звідси доречною видається мета запропонованого дослідницького екскурсу: зважаючи на декларовані базові передумови вивчення філософії релігії, подати своєрідний компендіум її можливого проекту. Додам принагідно, що в основі цього проекту лежать логічно розгорнуті і, водночас, критично осмислені положення авторського варіанту філософії релігії, запропоновані ще у 1996 році²⁷. Крім того, вони зазнали достатньої апробації у навчальному процесі при викладанні відповідного курсу на філософському факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка і для студентів бакалаврського рівня Національного університету "Києво-Могилянська Академія".

Відтак, насамперед варто вказати на ті базові передумови, реалізація яких у науковому співтоваристві сприятиме конструктивному вивченню філософії релігії. В зв'язку з цим, сподіваюсь, що будуть доречними декларовані нижче шість пропозицій.

1. Звільнити ідентифікації філософії релігії з під опіки плеоназму. Йдеться про рецепції і визначення філософії релігії як банального філософського осмислення релігії. Хрестоматійними прикладами тому є трактування філософії релігії К.Тіле як "філософського дослідження деякого прояву, іменованого релігією"²⁸, чи ідентифікація У.Олстоном філософії релігії як "будь-якого філософського обговорення питань, належних до релігії"²⁹. Якщо брати до уваги сучасний вітчизняний контекст, то варто згадати про визначення філософії релігії, що міститься у однойменному навчальному підручнику М.Попова. Зокрема, його автор стверджує: "Предмет філософії релігії полягає у філософському розумінні релігії як явища

²⁷ Дивитись наступні публікації: Сарапін О.В. Вступ до філософії релігії // Українське релігієзнавство. – К., 1996. – № 4. – С. 61-65; Сарапін О.В. Філософія релігії // Релігієзнавство: предмет, структура, методологія. - К.: Аероплан, 1997. – С. 116-124.

²⁸ Тіле К. Основные принципы науки о религии //Классики мирового религиоведения. Антология. - Т.1. Сост. и общ. ред. А.Н.Красникова. – М.: Канон, 1996. – С. 145.

²⁹ Alston W.P. Religion, History of Philosophy of // Routledge Encyclopedia of Philosophy. Lnd; N.-Y.: Gen. Ed. E.Craig, 1998. – Vol. 8. – P. 238.

загальнокультурного штибу, як специфічного тлумачення феномену людського буття"³⁰.

Відзначу при цьому, що панування плеоназму приводить до утвердження в дослідницьких дискурсах всеохопної щодо історичних рецепцій **філософії про релігію**. В такому випадку будь-які розмірковування з приводу релігії приречені на входження у змістовне поле філософії релігії. Наслідком подібних універсалістських інтервенцій у тематичний простір філософії релігії стає ефект її надмірного змістовного розбухання й, відповідно, розмивання предметної області. З іншого боку, плеоназм руйнує логічні стандарти власне визначення як такого, оскільки припускає просте повторення того, що міститься у понятті, яке підлягає визначенню. Тобто ми маємо справу з різновидом порочного кола, логічною помилкою, а саме тавтологією у визначенні, щоправда у більшості випадків зазвичай завуальованою.

2. Філософія релігії не повинна вивчати емпіричну релігію, тобто такою, якою вона постає в реаліях мінливого світу, чи конфесію, вихоплену з історичного процесу. Натомість предметом її вивчення є все-таки можлива релігія, ідеалізована, релігія, взята у її перспективності. Інакше кажучи, релігія, взята такою, якою вона повинна бути хоча б у стандарті конфесійної виповненості. Перефразовуючи образну аналогію Дж.Сміта, можна сказати: для філософа релігія повинна бути картою, а не територією (*map is not territory*).

3. Функціонально філософія релігії повинна мати статус виняткової раціоналізації, в основі якої лежить операція *explicatio* (пояснення). Причому філософія релігії за своєю сутністю буквально приречена на раціональне пояснення тих чи інших предметів, які входять до поля її розгляду. У процедурному відношенні йдеться про переклад розмірковувань про її предмети вивчення в логічно послідовні форми, як, в свою чергу, обгортаються в інтерпретації. Отже, ніякі фідеїстські вкраплення (в тому числі і "подвиги віри") - чи інтуїтивні споглядання, чи містичні озаріння, чи навіть чуттєві проникнення - не повинні ставати її пізнавальними детермінантами.

4. У методологічній перспективі не варто філософію релігії перетворювати у матайологію (термін Я.А.Коменського), тобто у пустомовність, короб марнослів'я, нагромадження словесних плетив, які, подекуди, навіть не дружать з законами формальної логіки. Інакше кажучи, у дискурсах, які претендують на належність до філософії релігії, повинні бути наявними ідейні новації та виважені концептуалізації, а не просто помпезні пустопорожні вербальні конструкції. Останні, у кращому випадку, постають баналізаціями усталених ідей та концептуалізацій, а в гіршому – еkleктично, хаотично не до ладу їх презентують і, в остаточному підсумку, спотворюють.

5. Філософія релігії повинна бути звільнена від будь-яких авторитетів від філософії, чи від теології, чи від релігієзнавства. Тому, на мою думку,

³⁰ Попов М.В. Філософія релігії: Навчальний посібник для вузів. – К.: Вид. дім "Асканія", 2007. – С. 35.

необхідно відкинути чари Ю.Кімелева з його відомим у дослідницьких колах синкретичним сприйняттям філософії релігії як філософської теології і як "філософського релігієзнавства". До речі, для Ю.Кімелева завдання останнього полягає у "філософському осмисленні феномену релігії"³¹. Подібне визначення постає ще одним прикладом демонстрації методологічного плеоназму. З іншого боку, варто утримуватись від спокуси аналітичної філософії релігії, представники якої наполягають на вивченні стандартного для англо-американської традиції "джентльменського" набору тем (докази існування Бога, атрибутика Бога, чудеса, моральність і релігія, природа зла і теодицея, свобода волі, релігійний досвід, віра та розум, тощо). Додам, що такі теми по суті виявляються в першу чергу теологічними проблемами.

6. Філософію релігії необхідно чітко відмежовувати від релігійної філософії чи від усіляких "неконфесійних теологій". Крім того, слід все-таки визнати проблематичним сприйняття Н.Смартом філософії релігії як своєрідного розтягування теології до нехристиянських релігій. Принагідно, вважаю перспективними дискурси з філософії релігії переважно на ґрунті авраамічних релігій. Вірогідно, що цьому посприяли такі тенденції як а) реалізовані в історії інтелектуальної думки спроби осмислення ідеї невидимого Бога; б) включення окремої традиції (спочатку іудаїзму, а потім християнства до змісту універсального поняття *religio*). Натомість, матеріал релігійних традицій Сходу демонструє в кращому випадку можливість конструювання дискурсів, які стосуються філософії в релігії. Останні, зважаючи на численні етнокультурні, ментальні та мовні контексти, уподібнюються більше проектам конфесійно витриманих філософій. Для прикладу, індійський дослідник А.Шарма у творі "Індуїстський погляд на філософію релігії" (1991) трактує останню як щось на кшталт філософської теології.

Вказані вище шість пропозицій стосовно конструктивного вивчення філософії релігії аж ніяк не варто сприймати як якісь категоричні твердження. Радше вони постають своєрідними методологічними рекомендаціями у перспективі реконструкції можливих проектів філософії релігії. Відповідно, у подальшому викладі, пропонується начерк одного з таких проектів. Достеменно, варто подати презентацію пропедевтичних містких тез, що полягають в основі викладеного нижче проекту філософії релігії.

Звісно, що розпочну з її ідентифікації. **Філософія релігії постає конструюванням і застосуванням в процесі осмислення таких концептів, завдяки яким з'ясовується проблема корелятивів позамежного.** Корелятами позамежного слід визнати такі опорні детермінанти як релігія, віра, уособлення потойбічності (світ трансцендентних сутностей) і Бог (божественне). Ці опорні детермінанти, в свою чергу, можна поєднати у дві комплементарні пари "релігія – віра", "уособлення потойбічності – Бог (божественне)". Їх інваріантом виявляється "ноумен" позамежного, який набуває статусу своєрідного ідеалу семантичних прагнень і виповнень

³¹ Кимелев Ю.А. Философия религии: Систематический очерк. - М.: Изд. Дом "Nota Bene", 1998. – С. 38.

опорних детермінант. Звісно, що ці опорні детермінанти, умовно розподілені у дві пари, утворюють проблемне поле філософії релігії.

Принагідно, утвердження предметом філософського вивчення тільки релігії приводить до змістовного виокремлення релігієлогії чи вчення про релігію, чи, з деякими обмовками, до теорії релігії. Хоча зауважу, що теорія релігії за змістом може виходити за межі простору філософії релігії, водночас залишаючись осередком останньої. До речі, теорія релігії ідентифікується як систематично викладені і пропущені в світлі певної перспективи конструктивні судження та узагальнення про релігію. Тоді суто оціночні судження та опінії, а також дескриптивні характеристики перебувають поза її компетенцією. З іншого боку, утвердження предметом філософського вивчення тільки Бога (божественного) приводить до витворення теологічно зорієнтованих варіантів філософії релігії. Яскравим прикладом останніх є філософія релігії Г.В.Ф. Гегеля, яка ідентифікується ним як "розвиток, пізнання того, що є Бог"³². Чи інакше, для німецького філософа "предмет філософії релігії складає абсолютне, однак не тільки у формі думки, але й у формі його маніфестації"³³.

Означені мною предмети вивчення філософії релігії звісно, що повинні набувати статусу проблеми, уможливаючи тим самим різні вектори їх вирішення. Доречними є виявлення змісту опорних детермінант, їх смислових десигнатів (похідних) та подальших конотацій у перспективах метафізики, епістемології та праксеології. Інакше кажучи, в структурному відношенні філософія релігії постає як органічний синтез трьох можливих підходів осмислення предметів її вивчення. Відтак, метафізика релігії виявляє сутності, витoki, буттєві характеристики корелятив позамежного, їх семантичні конотації й, відповідно, припускає аналіз теорій, в яких вони розкриваються. Епістемологія релігії виявляє пізнавальний зміст корелятив позамежного і можливості їх пізнання як таких. Предметом її вивчення також є теорії, в яких висвітлюються питання природи, джерел, достовірності й істинності знань про кореляти позамежного. Практиологія релігії визначає форми та особливості актуалізації корелятив позамежного й, відповідно, її прерогативою також є теорії, в яких розкриваються діяльнісні установки та характеристики предметів вивчення. Тоді, для прикладу, феномен релігії вивчається через з'ясування питань його суті, визначальних характеристик, особливостей появи конструкту та подальших семантичних конотацій; через аналіз конфесійно детермінованих суб'єкта та об'єкта, релігії як фактуального знання, релігійної істини; через аналіз рівнів актуалізації релігії.

Враховуючи структурованість філософії релігії, можна скоригувати у даній площині її визначення. Тоді філософія релігії – це раціональне за змістом та аналітичне за формою тлумачення корелятив позамежного в таких їх основоположних аспектах як буття, знання та діяльність.

³² Гегель Г.В.Ф. Философия религии. В 2-х томах. – Т.1. - М.: Мысль, 1976. – С. 273.

³³ Там само. – С. 224.

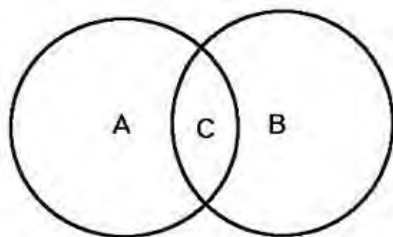
Насамкінець дещо про питання дисциплінарної належності філософії релігії. Все-таки нині домінуючою тенденцією є її сприйняття у вітчизняній дослідницькій думці як переважно дисципліни академічного релігієзнавства. Для прикладу, у відповідному розділі колективної монографії "Дисциплінарне релігієзнавство" О.Горкуша наголошує: "Сучасне українське академічне релігієзнавство орієнтується саме на третій варіант розуміння філософії релігії, а саме як фундаментальної галузі академічного релігієзнавства"³⁴. Втім подібну рецепцію слід дещо скоригувати. Принаймні місце філософії релігії серед дисциплін емпіріоризованого релігієзнавства є доволі незатишним. Образно кажучи, вона постійно відбивається від закидів з боку релігієзнавців і конфесійно зорієнтованих філософів. Суть цих закидів, як правило, зводиться до начебто переповненості філософії релігії тематикою філософського теїзму; у її спробах вирішувати проблему істинності релігії; у надмірній схильності до нормативізму; аксіологічній зарозумілості. Щоправда, усі ці контраргументи свідчать більше про вичерпаність теологічно зорієнтованих проектів філософії релігії. З іншого боку, більшість фахових філософів визнають філософію релігії належною до системи великої філософії. Тобто, філософія релігії сприймається як один з можливих філософських дискурсів, як щось на кшталт "філософії родового відмінку"(В.Шохін). Своєрідним методологічним дороговказом подібної рецепції може бути установка Г. Гьєффдінга: "Філософія релігії є мисленням, що бере релігію своїм об'єктом"³⁵.

На мою думку, доречно стверджувати про подвійний статус філософії релігії. З одного боку, вона є філософською дисципліною, оскільки цілковито опирається на *ratio* в осмисленні корелятивів позамежного. При цьому саме кореляти позамежного, ці граничні концепти, які схоплюють інаковість, постають предметом спеціального вивчення, витоковою проблемою. З іншого боку, філософію релігії варто включити і до дисциплінарного релігієзнавства. Втім, виникає питання: на яких умовах? Чи буде вона презентована у вигляді "метатеорії наук про релігію"(В.Шохін), чи як "його змістовний синтез, методологічна рефлексія і аналіз мови"(Ю.Кімельєв), чи як "пріоритетна дисципліна релігієзнавства" (І.Яблоков), чи як "узагальнення і вищий синтез релігієзнавчих наук"(Є.Дулуман). А може філософія релігії виявляється концептуальним постачальником для релігієзнавства та інструментально забезпечує аргументаціями його різноманітні оперативні теорії?

В будь-якому разі співвідношення філософії релігії і релігієзнавства можна схематично відобразити у вигляді двох кілець, які перетинаються між собою, утворюючи сегмент. Подібне зображення нагадує один з різновидів діаграми Ейлера-Венна (нижче додається малюнок). Два уявні кола – це філософія (А) і релігієзнавство (В), а сегмент, який утворюється внаслідок їх перекривання – це філософія релігії (С).

³⁴ Горкуша О. Філософія релігії: предмет галузі //Дисциплінарне релігієзнавство. Колективна монографія. За ред. А. Колодного.- К., 2009. – С. 58.

³⁵ Гьєффдінг Г. Философия религии: Пер. с нем. Изд. 3-е. М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – С. 1.

Звідси випливають вкрай важливі наслідки. По-перше, філософські досвіди осмислення корелятивів позамежного передували власне релігієзнавчим дослідженням. Тобто, генетично філософія релігії постає раніше науки про релігію. По-друге, саме філософія релігії виступила медіатором, посередником у справі включення релігієзнавства на пострадянському просторі до когорти філософських дисциплін, що й зафіксоване нинішньою номенклатурою ДАК. Хоча, судячи з тенденцій розвитку світового релігієзнавства, воно на зламі ХХ – ХХІ століть набуває статусу культурологічної дисципліни й тим самим поступово певною мірою дистанціюється від філософії релігії, а представники останньої й надалі у процесах конструювання та осмислення корелятивів позамежного будуть користуватись тим матеріалом, який надають їм дисципліни емпіріоризованого релігієзнавства.

Анотації

У статті **О.Сарапіна «Пропозиції стосовно конструктивного вивчення філософії релігії і презентація одного з можливих її варіантів»** подаються шість авторських пропозицій з такого вивчення які зорієнтовані насамперед на творче осягнення змісту філософії релігії. Автор відкидає поширене синкретичне сприйняття філософії релігії Ю.Кімелевим як філософської теології і як філософського релігієзнавства. Філософія релігії - це раціональне за змістом та аналітичне за формою тлумачення корелятивів позамежного в таких їх основоположних аспектах як буття, знання та діяльність. Філософію релігії не слід перетворювати в метатеологію. Філософію релігії автор схематично зображує як сегмент перетину двох кіл - філософії та релігієзнавства.

Ключові слова: *філософія релігії, феноменологія релігії, філософія в релігії, філософія про релігію, плеоназм, позамежне, релігієзнавство, функціонуюча філософія релігії, релігія.*

В статті **А.Сарапіна «Предложения относительно конструктивного изучения философии религии и презентация одного из возможных вариантов»** подаються шість авторських пропозицій по цьому вопросу, ориєнтованих на творческое познание смысла философии религии. Автор не принимает распространенное синкретическое восприятие философии религии Ю.Кимелевым как философской теологии и как философского религиоведения. Обосновано, что философию религии не следует превращать в метатеологию. Функционирующая философия религии должна обрести статус исключительной рационализации. Философию религии автор схематически изображает в виде сегмента пересечения двух кругов - философии и религиоведения.

Ключевые слова: *религия, философия религии, феноменология религии, философия в религии, философия о религии, плеоназм, внепредельное, религиоведение, функционирующая философия религии.*